

Op zoek naar de juiste woorden

Geloofsopvoeding in de 21^e eeuw

Jan Marten Praamsma

Het thema van deze studieconferentie is ‘open mijn toekomst!’ Een terechte oproep van jongeren aan hun leraren en opvoeders hen te helpen voor te sorteren op een toekomst die hen uitdaagt. Dáár ligt hun leven. Daar, vóór hen. Pedagoog Wim ter Horst geeft dat perspectief kernachtig weer als hij schrijft dat kinderen eigenlijk ‘voorgangers’ zijn en ouders ‘nakomelingen’:

“Eerst werden ze gedragen in de baarmoeder, daarna op de arm. Al gauw lopen ze aan de hand mee en daarna los naast moeder en vader. Maar dat duurt niet lang en dan hollen ze vooruit, de toekomst tegemoet. Als voorgangers kunnen zij beter over de horizon van de tijd heen kijken dan hun nakomelingen” (Ter Horst 2008, p. 67).

En dan lijkt het wat tegenstrijdig als die leraren en opvoeders hen vervolgens toeroepen: ‘kijk maar eens achterom! Daar in het verleden, in de verte, in de traditie, tot wel 2000 jaar geleden liggen de bronnen die je kunnen helpen met die toekomst. Kijk achteróm als je iets van dat leven wilt begrijpen’. Maar jongeren kijken liever vooruit, naar wat er vóór hen ligt.

Veel ouders en opvoeders herkennen zich maar al te graag in het beeld dat Ter Horst schetst. Dat begint al als de kinderen klein zijn, als het geloof vaak nog volledig steunt op het geloof van de ouders. Ook dan blijkt geloofsopvoeding voor ouders vaak al een zware last, omdat het geloof van die ouders in onze post-christelijke samenleving zélf vaak een aangevochten geloof is. Opvoeders van jonge kinderen moeten dan hun eigen twijfels parkeren of ‘overschreeuwen’ om die veilige context van geloof en vertrouwen te bieden die het jonge kind nodig heeft om te kunnen geloven. Sterker nog: Vaak trekken ouders zich in de tijd van de jonge kinderen op aan het onbevangen geloof van hun kinderen en weten ze zich aangesproken door de oproep van Jezus te geloven gelijk de kinderen. Ouders laten hun kinderen dan maar al te graag vooruit hollen. Geloofsopvoeding heeft dan zelfs de neiging de andere kant op te werken: De ouder weet zich gesterkt door het geloof van de kinderen.

Nog complexer wordt het als de kinderen wat ouder worden. Waar het in de kindertijd voor ouders nog wel te doen is de eigen twijfels, vragen en onzekerheden te parkeren, wordt dat anders wanneer kinderen jongeren worden en zélf met hun vragen en twijfels komen. En die vragen en twijfels lijken steeds indringender te worden, indringender dan de vragen en twijfels die ouders uit hun eigen jeugd kennen.

Veel ouders en opvoeders proberen echt wel het open gesprek aan te gaan met hun jongeren. Ze luisteren en proberen de achtergrond van hun vragen en twijfels te peilen en te verdiepen: ‘hoe denk je zelf dat zit?’, ‘kun je me uitleggen waarom je dat vraagt?’. Die vragen komen echter niet alleen voort uit oprechte belangstelling voor de twijfels in de denkwereld van de jongeren, maar vooral ook uit verlegenheid van ouders met de vragen die de jongeren stellen. Diep in hun hart hopen de ouders vaak op antwoorden van de jongeren die hén kunnen helpen bij het vinden van de weg van het geloof, net als vroeger, toen hun jongeren nog kinderen waren. Kunnen jullie niet weer een stukje vooruit hollen? Net als vroeger?

‘Open mijn toekomst!’ is het thema van deze studieconferentie. Maar kan de opvoeder voor kinderen de toekomst helpen openen als hij of zij er meters achteraan sjokt?

Toch is het probleem van onze tijd niet nieuw. Het risico van de omkering van het opvoedingsproces, de ouders die zich optrekken aan de jongeren, werd al eerder gesignaleerd in de geschiedenis van de pedagogiek.

In de jaren '20 van de vorige eeuw waarschuwde pedagoog en filosoof Theodor Litt al voor het idealiseren van de spontaniteit en onbevangenheid van kinderen in de opvoeding. In zijn boek *'Führen' oder 'Wachsenlassen', Eine Erörterung des pädagogischen Grundproblems* uit 1927 laat hij aan de hand van voorbeelden uit zijn tijd zien hoe het idealiseren van die natuurlijke onbevangenheid van kinderen hen in feite hun gerichtheid op de toekomst ontnemt. Hun ontwikkeling wordt niet langer gericht op groei en volwassen worden, maar op de fixatie op en extrapolatie van een door de volwassenen geïdealiseerde jeugd. Litt schrijft: ‘Die Zukunft, wie die Gegenwart sie versteht, erstickt die Zukunft, wie sie sich selbst verstehen würde’.

Omgekeerd is volgens Litt het idealiseren van de traditie net zo kwalijk voor de ontwikkeling van kinderen. Het doorgeven van een traditie, zonder in staat of bereid te zijn die traditie in het leven van jonge mensen opnieuw betekenis te geven met oog op hún toekomst, staat evenzeer de groei naar een open toekomst in de weg.

Kinderen en jongeren zijn per definitie toekomstgericht, ze hebben het leven nog voor zich. Waar Litt in zijn boek vooral voor waarschuwde is dat we die toekomst niet op voorhand voor hen moeten willen invullen, maar kinderen de ruimte moeten geven voor groei en ontwikkeling naar een open toekomst. Opvoeden gaat volgens Litt niet over het verheerlijken van jeugd en jonkheid, noch over het idealiseren van het traditie en verleden, maar over het *toerusten* van een nieuwe generatie in het heden met vaardigheden, cultuur, kennis en inzicht, die de traditie hen aanreikt en die het hen mogelijk moet maken om toch *zelf* vorm te geven aan het eigen leven. Een open toekomst.

Een soortgelijke boodschap klinkt zo'n 80 jaar later in het proefschrift van Dirk Willem Postma, getiteld 'Because we are human'. Postma ontwikkelt in zijn proefschrift een pedagogiek op basis van het denken van Hannah Arendt. In navolging van Arendt betoogt hij dat opvoeding geen zaak is van het nadenken over vraag hoe de toekomst van je kinderen er uit zou moeten zien, want aan die toekomst zullen ze zelf vorm moeten geven. Ook volgens Postma moeten we niet teveel vooruit willen lopen op de toekomst van onze kinderen. Beter kunnen we ons erop richten hoe we voor hen een voorbeeld en een spiegel zijn. Beter kunnen we ons bezighouden met de vraag hoe onze kinderen later op hun opvoeding – en dus op óns – terug zullen kijken. Want daarin zal blijken op welke wijze onze opvoeding voor hen van betekenis zijn geweest. Dat leidt ons weg van de vraag wat voor onze kinderen, later, van betekenis zal zijn en bepaalt ons bij de vraag wat voor onszélf hier en nu van waarde en betekenis is en hoe we daar uitdrukking aan geven. We moeten volgens Postma niet vooruit willen lopen op wat we denken dat onze leerlingen in de toekomst nodig zullen hebben, maar ons afvragen hoe we later door hen herinnerd willen worden.

Het lijkt nu of we terug zijn bij af. Was niet juist het probleem dat we niet goed weten hoe we onze kinderen duidelijk moeten maken wat voor ons van betekenis is? Was niet juist het probleem dat ook ons geloof vaak een aangevochten geloof is en zo niet, dat we het moeilijk vinden om uit te leggen waarom het voor ons zo belangrijk is?

Piet van der Ploeg signaleerde dit probleem al in de jaren '80 van de vorige eeuw in zijn destijds veelbesproken boek *Het lege testament*. Daarin beschrijft hij dat ouders vaak niet meer weten wat ze aan hun kinderen over te dragen hebben als het om geloofsopvoeding gaat. Of beter gezegd: ze weten niet hoe ze hun eigen geloof onder woorden moeten brengen omdat in hún jeugd geloof in al zijn vanzelfsprekendheid eigenlijk geen uitleg of toelichting behoeft. Geloofsopvoeding was toen nog een kwestie van geleidelijke socialisatie, gewenning, meedoen en ervaren. Daar wás niet veel taal voor nodig: Een half woord was vaak genoeg, want we herkenden elkaar in het geloof.

Van der Ploeg drukt die verlegenheid in *Het lege testament* treffend uit. Hij concludeert naar aanleiding van de gesprekken die hij voerde met gereformeerde ouders en kinderen: 'Vaak lukte het ouders niet om de 'gereformeerde' betekenissen, normen en waarden zinvol te beargumenteren en te legitimeren zodra ze ter discussie stonden' (Van der Ploeg, 1985, 142). 'Zodra ze ter discussie stonden'. Dat waren die ouders namelijk niet gewend ...

In veel gevallen steunde ook het geloof van de ouders weer op het geloof van hún ouders en daardoor hebben ze vaak niet veel meer te antwoorden dan ‘zo heb ik het van opa en oma gehoord’. En dat antwoord – dat overigens generaties lang voldeed – voldoet niet meer in de samenleving van vandaag. De pasklare antwoorden die ouders nog van hún ouders meekregen hebben hun vanzelfsprekendheid en zegingskracht voor een groot deel verloren. In ieder geval zijn ze moeilijk communi-ceerbaar geworden.

Daar komt nog bij dat in vroeger tijd ouders veel meer steun vonden in de bredere samenleving, omdat daarin religie een belangrijke rol speelde. Geloof werd gesteund door wat socioloog Peter Berger een ‘geloofwaardigheidsstructuur’ noemde: In kerk, onderwijs, media, politiek, vrienden en familie waren tal van mensen die het óók geloofden en daarmee het geloof een grote mate van vanzelfsprekendheid gaven. Die structuren van herkenning en identificatie zijn de laatste decennia ernstig geëro-deerd. Ouders staan in die zin in de geloofsopvoeding van hun kinderen veel meer alleen. Ze kunnen veel minder verwijzen naar de rol die geloof speelt in de bredere samenleving dan vroeger het geval was. En daarmee staan ze voor een uitdaging die er in de tijd dat zij zélf werden opgevoed (in die mate) nog niet was en worden ze geconfronteerd met voor hen nieuwe vragen, waar ze ook voor zichzelf nooit echt antwoord op leerden geven.

Ouders zijn daardoor vaak erg verlegen met de vragen die hun tieners stellen en vin-den het vooral ook daarom lastig daar op in te gaan. Geloof heeft – door de erosie van de maatschappelijke geloofwaardigheidsstructuur – veel aan vanzelfsprekendheid en plausibiliteit en daarmee aan verstaanbaarheid ingeboet.

Met het verloren gaan van die vanzelfsprekendheid is er een grote behoefte aan een nieuwe taal, aan woorden om te spreken over dat wat niet meer vanzelfsprekend is.

Om geloof ter sprake te brengen zullen we geloof weer onder woorden moeten leren brengen. Wie iets van zijn eigen geloof duidelijk wil maken aan een ander, kan niet meer volstaan met het voorleven van dat geloof. We zullen zaken uit de sfeer van vanzelfsprekendheid moeten halen en verder moeten willen kijken dan de buitenkant, verder dan de losse woorden en gedragingen. Je krijgt pas echt zicht op de betekenis van woord en gedrag als je doorvraagt naar de waarden en overtuigingen die daar onder liggen en er betekenis aan geven. Cultureel antropoloog Pieter Boersema benadrukt in een studie uit 2011 dat wie de religie of cultuur van een ander wil begrijpen, moet vragen naar de bredere wereldbeschouwing of ‘worldview’, van waaruit religieuze uitingen en gedragingen betekenis krijgen. Pas wie op die manier dieper peilt krijgt oog voor de complexiteit van het religieus (zelf)verstaan (Boersema 2011, 177-208).

Om te komen tot een dergelijk perspectief onderscheidt Boersema in het (zelf)verstaan van religies drie lagen. De oppervlaktelaag wordt gevormd door religieus geladen taal en gedrag. Het zijn de zichtbare uitingen, opvattingen en manifestaties van een religie. Deze laag is het meest toegankelijk, maar voor de buitenstaander vaak het minst begrijpelijk. Nog moeilijker ligt dat met de tweede laag: die van de emotie, de gevoelswaarde die meekomt met religieuze opvattingen, overtuigingen en gedragingen. Behalve dat die voor buitenstaanders vaak moeilijk peilbaar is, is ze ook lastig ter sprake te brengen. Het gaat vaak om individuele beleving waarover moeilijk gediscussieerd kan worden. Toch zijn het deze twee lagen die in het verleden altijd voldoende basis hebben gevormd voor geloofsoverdracht en geloofsopvoeding. Het was een tijd van voorleven en meedoen op het niveau van woord, gedrag en gevoel.

Alleen voor opvoeders van vandaag lijkt het – zoals we hierboven uiteenzetten – niet meer te werken. Dat komt omdat de derde laag, die de beide bovenste steunt, niet langer vanzelfsprekend aanwezig is. Die derde laag moet opnieuw expliciet worden aangebracht, anders verliezen woord, gedrag en gevoel hun betekenis en – erger – hun communiceerbaarheid.

Daarom is het belangrijk aandacht te geven aan de derde laag die Boersema onderscheidt, de laag van de wereldbeschouwing of ‘worldview’, die aan taal, gedrag en emotie ten grondslag ligt. Hier gaat het om de bredere kijk op de verhouding van God, mens en wereld. Het gaat om de vraag hoe onze wereld, ons leven in elkaar zit en wat daarin van waarde is: hoe wordt binnen onze overtuiging de werkelijkheid van mens en wereld begrepen en op orde gebracht? Hoe geven we betekenis aan de wereld waarin wij leven? Wat zijn de waarde-, betekenis- en geloofssystemen die aan onze taal en ons gedrag en gevoelens ten grondslag liggen? Pas op dit niveau van de duiding en interpretatie van de werkelijkheid worden onze religieuze standpunten verstaanbaar, bespreekbaar en begrijpelijk.

Wie iets verstaanbaar wil maken van zijn eigen geloof, zal verder moeten gaan dan de buitenkant van opvatting of gedragingen. Het ‘voorleven’ van geloof volstaat niet langer. Je krijgt inderdaad pas echt zicht op de betekenis van woord en gedrag als je doorvraagt naar de waarden en overtuigingen die daar onder liggen en er betekenis aan geven. Wie zijn eigen geloof verstaanbaar wil maken of dat van de ander wil begrijpen zal dóór moeten vragen naar de bredere wereldbeschouwing of ‘worldview’, van waaruit religieuze uitingen en gedragingen betekenis krijgen. Dat geldt ook voor ouders, die hun geloof verstaanbaar willen maken voor hun kinderen. Daar ligt de stap die we vandaag zullen moeten zetten om het gesprek over geloof en religie weer op gang te krijgen.

Het thema van deze studiedag ‘Open mijn toekomst!’ bepaalt ons bij de samenhang tussen verleden, heden en toekomst. Waar het heden in vroeger dagen een tamelijk vloeiende verbinding liet zien tussen verleden en toekomst, een stroom waarin een nieuwe generatie gemakkelijk meegenomen werd, zien we vandaag de dag dat het heden zich vooral als breuklijn tussen verleden en toekomst manifesteert, als een bijna onneembare barrière.

Om die barrière te nemen stelt Boersema hoge eisen aan de geloofsofvoeder van de 21e eeuw. Maar het kan niet anders. Waar de vanzelfsprekendheid voorbij is, zullen oude vanzelfsprekendheden weer ter sprake moeten worden gebracht. Dat wat altijd zwijgend werd aanvaard zal weer taal moeten krijgen. En dat is niet eenvoudig. Wat Boersema in die derde laag omschrijft omvat de hele christelijke wereldbeschouwing in al haar complexiteit. En daar komt dat nog bij dat in onze tijd niet alleen de christelijke godsdienst, maar ook andere godsdiensten in hun complexiteit begrepen moeten worden. Eenvoudig omdat het christelijk geloof niet meer alleen staat in deze samenleving en jongeren zich met die veelkleurigheid van het postmoderne leven zullen moeten leren verstaan.

Voor veel ouders zal dit uiteindelijk te hoog gegrepen zijn. En misschien mogen we het van hen niet eens vragen. Geloofsofvoeding is aan het begin van de 21^e eeuw een zaak van professionals geworden, mensen die ervoor door hebben geleerd. Het is net als dat we niet van elke ouder kunnen vragen dat hij of zij zoon of dochter de wiskunde, talen of geschiedenis bij kan brengen. Daar hebben we professionals voor nodig.

Voor geloofsofvoeding in deze tijd moeten we op zoek naar iemand die de taal machtig is die nodig is om de brug te slaan tussen het geloof van toen en de wereld van vandaag. Kortom: we moeten – juist in deze tijd – op zoek naar een goede godsdienstleraar.

Goed godsdienstonderwijs is een onmisbare schakel in de verbinding tussen verleden en toekomst, tussen óns verleden en hún toekomst. Zonder die verdieping, die uitleg, die verdiepende taal en begripsvorming bestaat het risico dat veel van onze rijke geloofstraditie voor onze kinderen ontoegankelijk blijft.

Het thema van deze studieconferentie is ‘open mijn toekomst!’. Een terechte oproep van jongeren aan hun leraren en opvoeders hen te helpen voor te sorteren op een toekomst die hen uitdaagt. Dáár ligt hun leven. Daar, vóór hen. En wat onze zorg moet zijn is de vraag wat zij zien als zij zo nu en dan nog even achterom kijken.

Lezing gehouden op studiedag ‘Open mijn toekomst’ voor leraren Godsdienst-Levensbeschouwing aan de Christelijke Hogeschool Ede op maandag 3 november 2014

Literatuur

- Boersema, P.R. (2011) *Een antropologische kijk op de trends in de samenleving*. In S. Paas, & P.R. Boersema, *Onder Spanning, Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving* (pp. 177-208). Kampen: Kok.
- Horst, W. ter (2008). *Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap. Een paradigma*. Kampen: Kok.
- Litt, Th. (1927) *'Führen' oder 'Wachsenlassen'. Eine Erörterung des pädagogischen Grundproblems*, Leipzig/Berlin
- Ploeg, P. van der (1985). *Het lege testament: een onderzoek onder jonge kerkverlaters*. Franeker: Wever
- Postma, D.W. (2004), *Because we are human. A philosophical inquiry into discourses of environmental education from the perspective of sustainable development and man's caring responsibility*, Katholieke Universiteit Leuven / Radboud Universiteit Nijmegen, Leuven / Nijmegen.
- Praamsma, J.M. (2007) *Opvoedersmacht en opvoedersonmacht. Het nature-nurture debat in klassiek pedagogisch perspectief*. In Radix, jg. 33, nr. 4.
- Praamsma, J.M. (2011). *Opvoedkundig bekeken*. In S. Paas, & P.R. Boersema, *Onder Spanning, Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving* (pp. 131-167). Kampen: Kok.
- Praamsma, J.M. (2014). *Een noodzakelijk goed. Over de maatschappelijke noodzaak van levensbeschouwelijk onderwijs*. Narthex, 14 (3), 27-33.
- Praamsma, J.M. (2014). *School en geloof – opgroeien in een seculiere cultuur*. R. Erwich, J. Hoek en J.M. Praamsma (red.), *Theologie als beroep. Verhalen van hoop* (Utrecht: Kok 2014), 104-117.